

Ilyenformán Csorba Béla nem léphet le az álombeli hídról, nem szerezheti meg a magának a jövő ígéretét. Akarva-akaratlanul vállalnia kell a senki földjén való tartózkodást, s ez aztán egész sor poétikai változást eredményez lírájában. Költeményeit ugyan már a *Stratégia* idején otthontalanság- és idegenségérzet hatotta át, ezt azonban akkor még fesszes, rövidre fogott, szigorúan megkomponált, a hagyományos képletekhez közelebb álló versek közvetítették. A *Rögeszméletben* viszont, amikor már fanyar fintorral „obszcénikus-ekszrementisztikus poétának” nevezi magát, versbeszéde repedezetté, fragmentálttá vált, s a maga töredezettségében is autentikusan jelzi eszmei válságának dimenzióit. Annál inkább, mert költészetének dúlt tájait nem egyéni sérelmek csalogatják elő, hanem egy egyetemesebb érvényű sötét látomás. Egy olyan látomás, amely mögött a költészetteremtő sóvár hitszomjat csak az nem tudja érzékelni, akinek a hit sohasem jelentett megkerülhetetlen problémát.

UTASI Csaba

BEVEZETÉS A DOSITEJ-OLVASÁSBA

Dositej Obradović: *Szívemnek drága föld*. Fordította: Brasnyó István. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1989

A Forum Dositej Obradović műveit és munkásságát szemelvényesen bemutató új kiadványáról már kézbevétele pillanatában megállapíthatjuk, hogy mindenben megfelel a rendeltetészerű iskolai használat céljainak: a könyv az író születésének kétszázötvenedik évfordulójára készült a Tartományi Közművelődési Közösség jelvénytulajdonos versenyére a nemzetiségi kiadóvállalatok közös munkájával szerbhórvát, magyar, szlovák, ruszin és román nyelven, az alkalomnak megfelelő viszonylag magas példányszámban. Anyagát didaktikai szempontok figyelembe vételével Lazar Curčić válogatta az ilyen, kétszáz évnél is öregebb műveket szokásosan kísérelő terhes jegyzetapparátus szándékos mellőzésével, a szerző sokoldalúságát illusztráló rövid (és rövidített) szövegek sorával. A mintegy 130 oldalas válogatást Dragoljub Pavlović egyíves tanulmánya vezeti be Dositej írói jellemrajzának legmarkánsabb vonásaira irányítva az olvasó figyelmét, a könyv használoinak átlagos irodalmi tájékozottságához mért szinten.

A fenti célok és megfontolások szerint szerkesztett kiadvány értékelése és ismertetése is szükségszerűen az említett szempontok mérlegelését kívánja meg (az összeállítás belső arányai, a besorolás cél- és időszerűsége, a könyv használati funkciója stb.) s kevésbé foglalkozhat magával a szerzővel, műve egészével, korának társadalmi és szellemi (irodalmi, filozófiai, esztétikai stb.) viszonyaival és állapotával. Mondjuk ki tehát még egyszer és nyomatékosan: a kiadvány messzemenően tekintetbe veszi az említett elvárásokat, s még kiadástechnikai megoldásai is azoknak vannak alárendelve: ízlésesen egyszerű, jól áttekinthető, még masszív kötése is alkalmassá teszi az intenzív használatra, a tömeges és versenyszerű olvasásra. Jó kedvcsináló és egyféle előjáték lehet Dositej elmélyültebb olvasásához, ami azonban a továbbiak során már csupán a szerző nyelvén folytatható. Magyarul legfeljebb még néhány vers vagy prózarészlet. Meg kell azonban

mondanunk, hogy Dositej munkáit napjainkban jobbára már csak filológusok forgatják, mert ma már az anyanyelvi olvasó számára sem képesek különösebb esztétikai gyönyört nyújtani. Írásaiban – talán az egy önéletrajzán kívül – legfeljebb ha nyelvtörténeti ismeretekkel fölvertezett inyencek találnak élvezetet, s egyedül azok tudják lemérni szerzőnk hősi erőfeszítéseinek nagyságát, hogy a köz nyelvén szólaltassa meg a korabeli Európa eszméit és szellemi tartalmait. Tudatában volt annak, hogy „... tudomány híján egy egész nemzetre örökös sötétség és az elme vaksága borul. Ki ne lenne tisztában a művelt fölényével a műveletlennel szemben, miszerint az európai fölvilágosult nemzetek a tudomány és a mesterségek révén építették ki virágzó társadalmukat a helyes közgazgatással és a megfelelő renddel.” S ezért is tér folyton vissza az egész opusát kísérő vezérmotívumként az a kérdése, hogy lehet-e tudományokat „alkalmasabban és könnyebben elhinteni és meghonosítani az emberek között, mint épp a nép nyelvén és beszédén keresztül?” Ma is s minden emberi náció számára örökre érvényes igazságok ezek, a felvilágosodás nemzeti programjának egyetemes alapja minden emberi közösségben. Éppen ez a Dositej által univerzális érvénnyel megfogalmazott tétel indítja el bennünk azt a gondolatot, hogy miért nem lehetett volna ezt az öt nyelven közreadott szép könyvet a potenciális olvasókhoz még közelebb hozni, még közelebb kapcsolatot teremteni köztük és a szerző gondolatvilága és igazságai között. Didaktikai szempontból ugyanis semmiképpen sem elhanyagolható körülmény, hogy a könyv lehetséges olvasóinak már vannak (legalábbis lehetnek) bizonyos háttérismeretei vagy előzetes értesülései a maga kultúrájának, irodalmának vagy nyelvének ismeretanyagából, amelyeket Dositej gondolataival hasonlónak ismer fel. Tudomása lehet például a magyar nyelvújításról, Bessenyei vagy Kazinczy egyidejű (Dositejével nem kis részben egybehangzó) törekvéseiről. Nem lett volna talán hiábavaló egy 1-2 oldalas appendixszel ellátni a könyvet (pl. Dositej magyar kapcsolatai vagy Dositej magyar kortársai stb.), esetleg a terjedelmes életműből egy-két rövid szöveget közölni, amely konkrétan, a szerző szavával világított volna rá e párhuzamokra vagy kapcsolatokra. S ugyanígy föltételezhető, hogy a többi nyelveken kiadott könyvekhez is van megfelelő anyag az ilyen illusztrációhoz. (Tudjuk – erről ő maga beszél –, hogy Dositej már kora ifjúságában román nyelvű könyveket olvasott, s társalgott ezen a nyelven). Mindez persze már nem a válogatónak és a bevezetés írójának lett volna a feladata, hanem a nemzetiségi kiadóké, mert a nyelvek szerint differenciált kiadások értelme éppen abban rejlik, hogy az egyes irodalmi kultúrákba organikusan beépítsék Dositej szellemi hagyatékát.

Dragoljub Pavlović arra hívja fel a figyelmünket, hogy Dositejt nemcsak gondolkodóként, a felvilágosult eszmék népszerűsítőjeként s a kulturális haladás bajnokaként kell értékelnünk, hanem mint jelentős szépíró is. A válogatás besorolt szövegei közül leginkább a Dositej Obradović Élete és kalandozásai című regényszerű önéletrása igazolja ezt a minősítést, a közölt versek és egyéb prózai darabok azonban kevésbé győznek meg bennünket erről. Költőihletettségeről leginkább még érzelmi és tájírójának egyes szemelvényei tanúskodnak, a szerb felkelésre írt hazafias versének lendületét azonban meg-megállítják a történelmi reminiscenciák, allegóriák és politikai időszerűsítések. Patriótának Dositej kétségkívül kiválóbb, mint poétának. Nem nagy költői értéket képviselnek a Tanulságos történetek és bölcs mondások, valamint a Szónoklatok cím alá sorolt prózai részletek sem. Az Értekezések című blokknak természetesen nem az eszté-

तिकai minőségek adják meg az értékét, hanem az elmélkedések tartalmi igazsága, időtlen érvényessége, a kollektív emberi tapasztalat frappáns gondolati megformálása. Nem eredetiségükre hivatkozunk, mert a felvilágosodás irodalmában az még nem okvetlenül a minőség kritériuma, jóllehet Dositej írásai annak sincsenek híján, mert személyes tapasztalataival és észleleteivel járult hozzá a Longinosz, Démoszthenész, Cicero vagy Horatius által megfogalmazott gondolatok elmélyítéséhez. Így nyilván saját literátori sorsa is kifejezésre jut abban, amit az írók igencsak viszonylagos társadalmi megbecsüléséről állapít meg: „... a beszélyíró szomszédai, akik szokásuk szerint az emberi szó és elme fontosságát az író évi jövedelme vagy erszénye alapján mérlegelik, rendkívüli módon sértve érzik megukat, hogy egy olyan ember, akinek semmiféle ügyben sincs hatalma sem igent, sem nemet mondani, nincs fél hold földje sem, vagy egy darabka kaszálója a föld színén, oly bátorsággal merészel szólni, mintha három pusztája volna, ahol ménései és ökörcsordái legelnek, és mintha több pár vadászkutyát etetne...” Még konkrétabb s még inkább az empiria beszél belőle az olyan helyeken, ahol az óegyházi szláv és a paraszti szerb nyelv közti különbségekből vonja le következtetéseit, s ahol egy nevével is említett írótdarsa munkájáról kifejti, hogy „ – ez nem parasztnak való, akiknek kötelességünk gondjukat viselnünk és törődnünk velük, mivel minden nemzetben parasztból van a legtöbb, sőt túl sok is van. Különösképpen mennyire hasznos egy nemzetnek már rögtön a kezdet kezdetén, amint könyvekhez kezd jutni, új fogalmakkal és képzetekkel, hogy azt kapja, amit a legjobb ízlés és a józan ész szab meg. Különben is, amit az új edénybe elsőb betöltenek, azt fogja tartalmazni, és – jó fundamentomra lehet csak tartósan építkezni.” – A következtetés, a tanulságok levonása, a konkrét felől az elvont általánosság felé haladó logikai gondolatszövés jellemzi meséit is: egy nyolcsoros anekdotikus történetkére egy ötszörös terjedelmű gondolatépítményt emel, a szélesen kilomboztatott „tanulságot”, a racionalista bölcselet olykor terhes logisztikájának kevésbé szépírói megnyilatkozásait. Ami ezen kívül még olvasható a kötetben, az inkább életrajzi dokumentum, levél – és iratanyag. Nem érdektelen egy monografikus feldolgozásban, sőt szükségesnek is mondható az egész opus értékeléséhez, de a szépíró Dositej megközelítését nem sokkal szolgálja.

Annál inkább elmondhatjuk ezt a könyv (szerencsére) legnagyobb oldalszámmal képviselt műfajáról, az önéletrajzáról, amelynek a teljes címe: A szerzetben DOSITEJ nevet nyert DIMITRIJE OBRADOVIĆ élete és kalandozásai, ahogyan ő maga följegyezte és közreadta. – A kissé tudálékosan megfogalmazott s minden körülményt (így pl. a szerző személyét, kilétét, munkája tartalmát, jellegét, létrejöttének módját) tisztázni akaró hosszadalmas címadás azonban csak a barokkos kordivat miatt lett ilyen szétfolyó és terjedős, maga a tartalom, a viszontagságos élettörténet, ahogy azt Dositej előadásából megismerjük, a század európai prózairodalmának a legjavához tartozik a hasonló műfajokban. Nemcsak hitelessége, közléseinek a megbízhatósága, a fölléptetett személyeknek, a közelebbi és a távolabbi környezetnek körültekintő és részletes ábrázolása, s mindennek folytán akár történelmi forrásként is használható volta teszi a század jelentős alkotásává, hanem önmaga belső életének, „lélekváltásainak”, egyénisége kialakulásának finoman elemző bemutatása és leplezetlen feltárása is, amely már-már Szent Ágoston vagy Rousseau Vallomásainak őszinteségével és írói kvalitásaival vetekszik, de Voltaire csúfondáros iróniájával, Richardson elomló érzelmességével, Goethe

gondolati fölényével vagy Swift szatirizáló hajlamaival is. Csak sajnálhatjuk, hogy terjedelmi korlátai miatt a könyv kénytelen volt beérni egy mindössze harmincoldalnyi szöveg közlésével. Külön öröm a számunkra, hogy mily nagy beleérzéssel követik e finom stílhajlatokat és hangulatváltásokat Brasnyó István kimunkált, frissen ható nyelvi megoldásai a fordításban. Nem a paradoxonok kedvelése mondatja velünk, hanem a közös filológiai és stilsztikai megfigyelés: a fordítónak nem kevés az érdeme abban, hogy Dositiej ma kézzelfoghatóbb közelségben van a magyar olvasóhoz, mint az eredeti szöveg a szerb olvasóhoz. Nem stílustévesztő modernizálásról van itt szó, hanem a mai magyar nyelv enyhe (inkább mondatszerkezetben, mint lexikális elemekben megfigyelhető) archaizálásról, amely anélkül érezteti a patinás fordulatokat, a régiség ízeit, hogy elévült s ezért már nehezen érthető szókincssel tenne kísérletet az eredeti szöveg nyelvi rekonstrukciójára. Szóltassunk meg a gazdag nyelvi orkesztrációból csak egyetlen hangnemet: a felvilágosult író-bölcselő ironikus-önironikus nyelvöltögetését:

„Ha valaki Szentgyörgybe, Pártosra vagy Bezdinbe ment, vagyis a Csák környéki kolostorok valamelyikébe, én is vele tartottam, azzal a szándékkal, hogy valahol egy barlangra vagy pusztaságra leljek, s ott megmaradjak, de miután láttam, hogy a szerzetesek éppúgy esznek és isznak, akár a többi ember, és tudomásuk sincs arról, hogy a közelben bárhol is föllelhető lenne akármilyen barlang vagy pusztaság, nem nekem való hely ez, gondoltam ilyenkor magamban, és elkedvetlenedve tértem vissza Csákra. Akkori eszem szerint a Bánság sokkalta boldogabb lett volna, ha falvak, községek és városok helyett remetékkel van tele.”

„[Rendfőnököm] Olykor erővel rávett, hogy ebédeljek, és eközben az önjelölt szent nevezettel illetett, és gyakorta így szólott hozzám: »Jegyezd meg szavaimat: te most bolond gyermek vagy, azért éhezel, akár a kóbor kutya; világi vagy, de nem akarsz húst enni, ám ha egyszer szerzetes leszel, még azt sem tudod majd kivárni, hogy megsüljön; olyan leszel, akár a török, aki rákapott a disznóhúsrá«. Kérdezgettem, honnan tudja ezt. Azt felelte: »Először is abból, hogy túl korán kezdted, és huzamosabb idő múltán gyűlöletessé fog válni előtted; másodszer meg az olvasáshoz való hajlandóságodból. Nem fogod te örökké a szentek életét olvasni; egyszer bele fogsz unni; más, okosabb könyveket kezdesz olvasni. Életem során pedig megfigyeltem, hogy mindazok, akik sokat olvasnak, keveset böjtölnek.«

„Híre kelt, hogy szent vagyok; a faluban azt beszélték, hogy csodákat tudok tenni. A kolostorba zarándokló betegek engem kértek, hogy mondjak fölöttük imát. Amennyiben szentnek tűntem, nem tudom, mi volt az oka, hogy a fiatalabb fehércselédekért igen buzgón imádkoztam, az idősebb anyókéért viszont nem annyira a szívemből fakadt a fohász...”

Sommája: az ötnyelvű sorozat jó szolgálatot tesz iskoláink és oktatásunk számára. Reméljük, hogy a kiadók e szövetkezése a vajdasági „ötágú síp” mindegyik ágát azonos szerepkörben és hangerővel szólaltatja meg az újfajta irodalmi gondolkodás és közszellem meggyökereztetése érdekében.